

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הרהורים על שיטת הכתיב "הדקדוקי"*

"הכתיב המנוקד" המקובל באקדמיה ובציבור הרחב, והקרוי בפי רבים "הכתיב הדקדוקי", הוא הכתיב שהציע דוד ילין באספה הכללית השנייה של אגודת המורים בארץ-ישראל בגדרה בשנת תרס"ד (ראה: דוד ילין, **המבטא והכתיב בעברית**, ירושלים תרס"ה). ילין חזר על דבריו בניסוח אחר בשנת תרפ"א במסגרת ויכוח בוועד הלשון העברית. עיין **זכרונות ועד הלשון העברית**, חוברת ה', ירושלים תרפ"א, עמ' 54–64).

אין להבין איך הצליח הכתיב הזה להתקבל בשלמות במערכות החינוך אם אין יודעים את רום מעמדו של דוד ילין כמורה וכמנהיג, ששום חטיבה של התרבות העברית המתחדשת אינה זרה לו. אופיו הממוזג ושכלו הישר הקנו לו מנהיגות בלתי-מעורערת ביישוב בכלל ובקרב המורים בפרט, והבטיחו את התקבלות הכתיב שהציע בין המורים והתלמידים.

זכותו הגדולה של ילין שהשכיל להשתית את הכתיב על עקיבות גמורה. בעצם הכתיב לא חולל ילין כל מהפכה. הוא ירש את הכתיב המקובל בבתי-הספר העבריים מאז שלהי המאה הי"ט, שאליהם נתגלגל מספרות המשכילים. אלה חיקו בידוע את כתיב המקרא והמעייטו באמות-קריאה יחסית לספרות הרבנית. אולם לא הייתה עקיבות גמורה, ובצבצו פה ושם כתיבים מלאים, ולעתים רחוקות אף חסרים.

כדי לעמוד על הדמיון שבין הכתיב שהציע ילין, לכתיב שהיה נהוג בבתי-הספר העבריים עוד מן התקופה שלפני ילין, השווייתי לשם דוגמה את המהדורה השנייה של יהודה גרזובסקי (גור), **בית-ספר עברי**, ג', ורשה תרנ"ט. אכן, מעטות מאוד הסטיות מכתיבו של ילין שמצאתי אגב עלעול: גור שומר על כתיב המקרא, אך הופך אף מדרשות לכתיב "החסר". למשל (עמ' 206–209): תזכר, עכבתי, בקש, להרג, גדלתים, יכנסו, לספד, תקנת; אבל: ערומים, מושלגים, נתיישו. עמודים אחדים של טקסטים מודרניים: עמ' 53

* דברים שנאמרו בערב עיון עם פרישתה של שושנה בהט מעבודתה במזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית.

תדרש; לאסוף; אבל: רותם. עמ' 72 ללמד, תמו; אפילו; ארחה; אבל: ערומים. עמ' 130 מקשט, מקטרת, בקשו; אבל: מעוטפים. עמ' 222 סהר, כחד, עשרם, יכתב, תדרד. על השפעת כתיב המשכילים השווה: זאב בן-חיים, לשוננו יד (תש"ו) עמ' 138, וכן בן-חיים בקובץ כתיב מלא או חסר, **אוצר המורה**, תל-אביב תשכ"א, עמ' 18-19. ועיין גם W. Weinberg ב-HUCA 46 (1975), עמ' 481-484.

לא כן נהג השלח בעריכתו של אחד-העם (עיין למשל: רא"ם ליפשיץ, **כתבים**, ב, ירושלים תש"ד, עמ' קב) ולא **הצפירה** ו**הזמן** (עיין: ליפשיץ, **זכרונות ועד הלשון**, ה, תרפ"א, עמ' 69).

דוגמה לכתיב הנהוג אצל משכילים: ש"א גראבר, **אוצר הספרות**, ב, קראקוב תרמ"ח, עמ' 3 (במבוא): נתתי, חלוקי (הדעות), נסיון, יכשל, עצמה, להזהר; אבל: לאסוף, יעמוד, מתוקן. עמ' 4 (במבוא): להאצר, לכלם, סדור, מלאתי; ואפילו: שטתו, אנכי; אבל: מפורסמים, מובהקים, תעמוד, מצוינים. עמ' 152 (חשבון הימים): קשורו, יחוסו, חפוש, במלא, נמוק; אורד, רוחב, מאוחרת. עמ' 153 (חשבון הימים): בבקר, חשד; אבל: בוריו, לשאול, נשאול, בריחוק, נקודה.

נקודת המוצא של ילין הייתה הכלל שהיה מקובל בתורת החינוך אז כפי שהוא מקובל היום, ש"כתיבת מלים בדרך אחת היא אחד מתנאי כל לשון חיה, אשר מבלעדי לא תכון". נכון, ניסיונו הפדגוגי של שנות המדינה, כשאנו סמוכים על שולחנם של שני כתיבים, המנוקד וחסר-הניקוד, לימדנו ש"אין השד נורא כל-כך": אמנם כתיב אחיד רצוי הוא, אך אינו חזות הכול, ותינוקות של בית-רבן לא ניזוקו נזק של ממש כשהם חשופים לשתי דרכי כתיב, לכתוב המנוקד ולכתוב חסר הניקוד. למרות זאת ברי שרצוי ביותר שנשתמש בכתוב אחד בלבד, ואני עצמי סבור כאבא בנדויד ("כתיב מלא הִחל מכיתה א", **לשוננו לעם**, קונטרס צו, תשי"ט) וכראובן סיוון (במילוניו), שראוי שכתוב זה המכונה "חסר הניקוד" הוא לבדו ישמש, אף בטקסטים מנוקדים. רצוני להדגיש שבכך אני מביע את דעתי האישית, ולא עמדה רשמית של האקדמיה.

מקובל לטעון שהכתיב המלא והדקדוק סותרים זה את זה, ורק הכתיב החסר הוא כתיב "דקדוקי" (ראה למשל דברי רא"ם ליפשיץ [בכרך השני בכתביו, עמ' קג], הטוען שלא יוכל להיות דקדוק שאינו מותאם לכתוב החסר). וכבר דחו טענה זו בנימוקים משכנעים בן-חיים ובנדויד (במאמרים שנזכרו לעיל). אולם אני מרחיק לכת: לטעמי, האמונה התפלה כאילו הכתיב "הדקדוקי" הוא הדקדוק עצמו, חיזקה תפישות לא-מדעיות בדקדוק העברי, אגב עירוב ניתוח סינכרוני ודיאכרוני, וטשטשה את הכרת אופיו

האמיתי. איני טוען כמובן שתפישות אלו התהוו בגלל הכתיב הזה. נהפוך הוא: הכתיב של ילין מבוסס על תפישות אלו, אך האמונה ב-"דקדוקיותו" של כתיב זה השרישה דעות אלו ונתנה להן תוקף.

הכתיב שהציע ילין מבוסס על הבחנה קפדנית בין תנועות קצרות לארוכות, כפי שהיה מקובל בדקדוקים המדעיים של תקופתו (עייין בספרו **דקדוק הלשון העברית**, ירושלים 1942, עמ' 81–86. כאחרים אף הוא מניח מציאותן הפונטית, לאו דווקא הפונקציונלית, של תנועות בינוניות [שם, עמ' 86–90]). ילין ממייין את התנועות לפי אורכן, כשהוא נעזר בערבית ובהתקיימות התנועות בנטייה, והוא מקפיד שלא לסמן באמות קריאה אלא את התנועות הארוכות. אמנם נכון שמידת אורך התנועות הייתה דבר ממשי מאוד בתולדות העברית, אך זה היה בעבר ההיסטורי הטרנס-טברני. הניקוד הטברני אינו משקף עוד הבדלים כמותיים בין התנועות, ואורך התנועות פסק מלהיות פונמי. ההכרה שהתנועות, כפי שנמסרו בניקוד הטברני, מציינות הבדלים איכותיים בלבד בשלה במחקר באיחור מסוים. ברגשטרסר בספרו **דקדוק הלשון העברית**, א, §10^d, מסכם את הדברים בניסוח מזהיר, בחינת מועט המחזיק את המרובה, ושם הוא סוקר בקצרה את תולדות המחקר (ועייין גם: יהושע בלאו, **תורת ההגה והצורות**, תל-אביב תשל"ב, עמ' 62 ואילך). זה המצב אף בהברה הספרדית, שכתיבו של ילין מבוסס עליה, כפי שמוכיחים תעתיקי הקראים לאותיות ערביות (ראה עתה: G. Khan, *JSS* 32 [1987], pp. 23 ff).

על-סמך הערבית בנה ילין מבטא, שלא היה כבר אז בנמצא (ושמא כצורתו לא היה קיים מעולם) ובוודאי שאינו קיים היום. הכתיב שהציע העלה באוב מבנה הברות טרום-טברני שקבע אם מעט ואם הרבה את אורך התנועה. אולם, כאמור, הן הטברנית הן ההברה הספרדית לא הבחינו עוד באורך התנועות, בין התנועות הנכתבות מלאות בכתיבו של ילין לבין החסרות. הכתיב מעורר אפוא את הרושם המוטעה כאילו בדקדוק המקרא הסינכרוני קיים הבדל עקרוני בין תנועות ארוכות לתנועות קצרות.

האמונה התפלה שהדקדוק הטברני משקף ניגודים פונמיים של כמות בין התנועות ושבמידה זו או אחרת אורך התנועות נקבע במבנה ההברות, הולידה אמונה תפלה נוספת: קיומו של הדגש בכוח (במלה מעין נְחֶמָה; dageš forte implicitum בלעז), כאילו יש הכפלה שאינה הכפלה (ועייין

בהסברו ההיסטורי של ילין בדקדוקו בנ"ל, עמ' 119). ובדרך אגב ייאמר, שהבנה לא־היסטורית דומה הביאה להנחת מונח־הרפאים "שווא מרחף". ובכן לא זו בלבד שהכתיב "החסר" אינו דקדוקי יותר מן המלא, אלא עצם מה שקשרוהו ב־"דקדוקיות" מסוימת, השפיע לרעה על ראייה בלשנית מבוררת.

כלום נשאר יתרון כלשהו לכתיב "החסר"? ילין העלה סיבה נוספת לאימוצו (זכרונות ועד הלשון, ה, עמ' 57), שהתנ"ך כתוב בכתיב חסר. אולם הכתיב החסר של המקרא שונה מן הכתיב של ילין, ואם כן, התלמיד הצעיר חשוף בין כך ובין כך לשני כתיבים. ולא זו בלבד: יש מקום לשקול אם לא רצוי שבמקרים מסוימים יוגש המקרא עצמו למתלמדים בכתיב מלא. אפילו לכך יש מעין תקדים, שהרי כך כתב אבן ג'נאח (ספר השרשים, מהדורת בכר, ברלין תרנ"ו, עמ' 8): "ודע כי פעמים אתכון לכתוב קצת המלות החסרות מלאות מיראה שיטעה בקריאתם מי שאין זכרונו חזק". (וראה עתה: יהודה שביב, "העתקת פסוקי מקרא בימי הקדמונים", לשוננו לעם מג [תשנ"ב], עמ' 69–71).

נדמה לי שלכתיב המכונה "חסר הניקוד" כל היתרונות: הוא קל יותר ואינו מעורר קשרים מדומים עם כללים לשוניים שאינם בנמצא. מן הראוי אפוא להשתמש בו תמיד.